

Вища освіта України [Текст] : теоретичний та науково-методичний часопис. № 3 (46). Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. Т. 2 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти НАПН України ; голов. ред. В. П. Андрущенко. - Київ : [б. в.], 2012. - 568 с. ; 20 см. - ISSN 2078-1016. - (в м. обкл.)

УДК 387

*ПРОХОП Ірина Петрівна,
здобувач наукового ступеня кандидата педагогічних наук,
аспірант Інституту вищої освіти НАПН України*

ПРИВАТНИЙ СЕКТОР ВИЩОЇ ОСВІТИ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Резюме

У статті розглянуто основні форми приватизації у системі вищої освіти, проблеми, що супроводжують цей процес у вітчизняному та світовому контексті, здійснено аналіз розвитку приватних вищих навчальних закладів в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: приватний вищий навчальний заклад; державний вищий навчальний заклад; диверсифікація джерел фінансування; приватизація у системі вищої освіти; фінансування навчальних закладів; плата за навчання; стипендіальні, позикові, ваучерні схеми; навчання за кошти фізичних та юридичних осіб; масовість вищої освіти; освітні послуги.

Резюме

В статье рассмотрены основные формы приватизации в системе высшего образования, проблемы, сопровождающие этот процесс в отечественном и

мировом контексте, осуществлен анализ развития частных высших учебных заведений в Украине конца XX - начала XXI в.

Ключевые слова: частное высшее учебное заведение; государственное высшее учебное заведение; диверсификация источников финансирования; приватизация в системе высшего образования; финансирование учебных заведений; плата за обучение; стипендиальные, заемные, ваучерные схемы; обучение за средства физических и юридических лиц; массовость высшего образования; образовательные услуги.

I.P. Prokhor.

**Private sector of higher education: special features of its development
under contemporary conditions**

Summary

The article deals with the main forms of privatization in the system of higher education and problems this process leads to in the national and global context, analyzes the development of private higher institutions in Ukraine at the end of XX - beginning of XXI century.

Key words: private higher institution; public higher institution; diversification of funding sources; the privatization in the system of higher education; funding of institutions; tuition fees; scholarships, loans, voucher schemes; tuition fees from individuals and corporate bodies; mass character of higher education; educational services.

Постановка проблеми. В умовах становлення ринкової економіки та інформаційного суспільства в Україні спостерігається трансформація всіх сфер соціального забезпечення життя населення, посилюється потреба в дослідженнях і конструктивному підході до наукового обґрунтування появи та функціонування приватної вищої школи.

Зміна характеру праці, економічної діяльності, технічної бази, її організаційних форм, вимог до рівня знань і кваліфікації людини, її професійної та соціальної мобільності суттєво впливають на розширення переліку освітніх послуг, що надають вищі навчальні заклади, які, за таких умов, все більше набувають ознак об'єктів господарювання. В той же час, не зважаючи на проблему працевлаштування випускників, масовість вищої освіти не супроводжується збільшенням фінансування, що не дозволяє реалізувати принцип рівного доступу до якісної освіти.

Досвід навіть розвинених країн свідчить, що в умовах кризи, масовості вищої освіти лише за рахунок державного фінансування вирішити проблему розвитку системи вищої освіти та задоволення попиту ринку праці неможливо. Тому сьогодні роль приватної вищої школи, що сьогодні виступає одним з напрямів диверсифікації джерел фінансування вищих навчальних закладів, зростає.

Водночас розвиток ринкових відносин в освітній сфері України супроводжується, в багатьох випадках, різким зниженням якості освіти, і це стосується вищих навчальних закладів усіх форм власності. Девальвація вищої освіти як засобу отримання професійних знань необхідних для життєвого успіху характеризує зміну відношення молодого покоління до вищої освіти, що зводиться до отримання «нульового диплому» для підвищення соціального статусу, тимчасового вирішення проблеми працевлаштування або отримання відстрочування від призову до армії. При цьому приватна вища школа в окремих випадках може навіть мати переваги за рахунок більших можливостей кооперації з ринковими бізнесовими структурами, які все частіше стають засновниками таких навчальних закладів і готують фахівців для задоволення власних потреб.

Отже, зважаючи на високу динаміку змін на ринку освітніх послуг України, різноаспектні підходи до питань створення та розвитку навчальних закладів приватної форми власності в умовах диверсифікації ринку праці та джерел

фінансування в Україні, актуальність зазначеної проблематики очевидна, як і те, що зазначена тематика залишається недостатньо вивченою та проаналізованою, що потребує подальших наукових розробок.

Вирішенням проблем організаційних, педагогічних, методичних підходів формування як державної, так і приватної вищої школи займаються державні та наукові установи, є також спеціальна література з проблем виникнення, становлення та функціонування приватних навчальних закладів. Пошук ефективних механізмів формування системи вищої освіти, пошуку оптимальної взаємодії між різними секторами освіти на усіх її рівнях знайшли своє віддзеркалення в працях керівників Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, представників державних органів влади (Д. Табачник, В. Кремень, С. Ніколаєнко, М. Степко, Т. Фініков, В. Гондюл). Дослідженню проблеми розвитку приватних вищих навчальних закладів в Україні як в історичному, так і педагогічному аспектах присвячено низку робіт (І. Добрянський, О. Друганова, Б. Корольов, В. Огаренко, В. Постолатій, О. Сидоренко, Т. Удовицька (Коваленко)). У публікаціях цих авторів окрема увага також приділяється аналізу процесів становлення і розвитку ряду приватних вищих навчальних закладів, що здійснювали підготовку педагогічних кадрів. Розробка та аналіз сучасних проблем розвитку приватної вищої школи, її становлення також привернули увагу вчених - безпосередніх керівників приватних вищих навчальних закладів та їх викладачів (Ю. Алексєєв, В. Амбросова, К. Астахова, В. Астахов, Л. Батченко, М. Вітер, О. Грішнова, К. Євменькова, З. Тимошенко, І. Тимошенко, В. Яблонський та ін.).

Аналіз іноземної наукової літератури свідчить про те, що приватна вища школа України була предметом всебічного вивчення в численних дослідженнях британських, американських авторів. Історії становлення й розвитку приватної вищої школи присвячено роботи Дж. Стетара, Б. Сівінської. Сучасний стан цієї галузі освіти в Україні, проблеми реформування системи вищої освіти України досліджують А. Осіпіан, вітчизняний та світовий досвід приватизації в системі

вищої освіти та проблеми, що супроводжують його - Д. Гольцхакер, О. Чорнойван, Д. Язілітас, К. Даян-Ошіра. Досвід країн Азійського та Африканського регіону у приватизації вищої освіти відображено в працях І. Гбоєги, С. Ойабаде, К. Карккайнен, С. Вінсента-Ланкріна, Й. Шарма, С. Тама, Дж. Туулі, П. Діксона, Н. Варгиса; загальне уявлення про явище приватизації у сучасних умовах, диверсифікації джерел фінансування вищої освіти – у працях С. Бйярсона, К.-М. Ченга, Дж. Філдена, М. Лематра, Д. Леві, І. Женеуа. Досягнення, тенденції розвитку приватизації у сфері вищої освіти, формування політики держави щодо приватних навчальних закладів, пошук нових джерел фінансування системи освіти в країнах Євросоюзу знайшли своє відображення у дослідженнях Т. Естерманна, І.В. Прюво, та аналітичних звітах таких міжнародних організацій як ЮНЕСКО, МОП, Ради Європи.

Мета. Швидке поширення приватизації у системах вищої освіти різних країн та зростаюча варіативність форм її виявлення та практики піднімає ряд важливих та комплексних питань для дослідників, практиків та вищих посадових осіб, що опікуються розвитком вищої освіти. В цей перелік проблем відносимо питання щодо міри участі, повноважень та відповідальності органів управління в галузі освіти в регуляції процесу приватизації у сфері вищої освіти, доцільність перенесення питань регламентації цього процесу до сфери відповідальності «ринкових сил»; пошук найбільш ефективних елементів регулятивної політики держави для різних типів приватизації; які механізми державного контролю заохочення або стримування розвитку приватизації сфері вищої освіти.

Основною метою статті є виявлення характерних ознак процесу приватизації вищої школи у вітчизняній та світовій практиці в сучасних умовах диверсифікації ринку освітніх послуг та джерел фінансування.

Завдання. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання: здійснити* аналіз розвитку вищих навчальних закладів приватної форми власності в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст.; *дослідити* різні форми

приватизації в сфері вищої освіти у світовій практиці; *виявити* головні проблеми, що супроводжують цей процес. У свою чергу, питання розвитку приватної вищої школи України буде розглядатися через призму світового досвіду становлення приватного шкільництва на кінця XX – початку XXI століть, його подальшого розвитку та відображення досягнень приватної вищої школи на сучасному етапі в умовах диверсифікації ринку праці та джерел фінансування.

Виклад основного матеріалу. Зміни, що відбуваються у суспільстві та вищій школі на початку XXI століття, вимагають сформулювати нові принципи співробітництва між освітою, наукою та бізнесом, серед яких експерти в сфері сучасної освіти називають: міжнародний характер програм освіти та наукових досліджень, широкий доступ до новітніх технологій, посилення партнерських взаємозв'язків між світом праці та вищою освітою, перехід до системи навчання впродовж усього життя, чітка диференціація завдання кожної категорії навчальних закладів перед суспільством як один з механізмів забезпечення рівного доступу громадян до вищої професійної освіти, яка б відповідала потребам ринку праці, інтересам самих громадян і можливостям кожної окремої людини успішно опанувати програми навчання [2].

Глобалізаційні процеси та перехід до інформаційного суспільства обумовили необхідність широкого використання інформаційних технологій та висококваліфікованих працівників з нових спеціальностей, що призвело до розширення системи вищої освіти у 90х роках XX століття. Державна вища школа неспроможна була задовольнити потреби всезростаючої кількості бажаючих отримати вищу освіту, що потребувало диверсифікації джерел фінансування та організаційних змін у системі вищих навчальних закладів. Ці процеси призвели до розвитку платних послуг у державних навчальних закладів та заснування приватних вищих навчальних закладів.

Сучасними вітчизняними та іноземними дослідниками проблем приватної вищої школи підкреслюється ідея процесу приватизації як однієї з головних

світових тенденцій розвитку вищої освіти. Особливу увагу автори звертають на розмаїтість форм і практики застосування приватизації через історичні, культурні та інші відмінності різних країн, що призводить до неможливості однозначного судження щодо корисності чи шкідливості зазначеного процесу та вироблення чіткої державної політики щодо нього.

Приватизація може бути загальною або частковою, та передбачає повне усунення державного фінансування чи рух у напрямку від повного до часткового фінансування, як у квазіприватизації [6]. Досвід багатьох країн Азії засвідчує загальну приватизацію [4, 5], в той час як у Східній Європі та Африці превалує квазіприватизація [6].

У світовій практиці вищої школи виокремлюються наступні форми приватизації у сфері вищої освіти:

- заснування приватних навчальних закладів (private higher institutions). Деякі країни, наприклад, США, мають довгу історію розвитку приватного сектору. В інших, наприклад, країни Латинської Америки, приватний сектор з'явився пів століття тому, але найкращого розвитку досягнув в останніх десятиліттях ХХ століття. В багатьох країнах світу, наприклад, країни Африки та пострадянського регіону Європи, приватна освіта є досить новим феноменом. Приватний сектор включає як неприбуткові навчальні заклади, так і прибуткові або навчальні заклади, що перебувають у приватній власності. Останні у своїй діяльності з своєрідною орієнтацією на ринок праці та отримання прибутку являють собою централізовані системи бізнес-управління з слабкою академічною культурою;

- приватизація як спільний розподіл витрат між державним навчальним закладом і студентом шляхом запровадження стипендіальних / позикових схем [6, с.19]. Витрати на вищу освіту можуть бути повністю або частково перенесені на споживача, який сплачує за навчання. Одночасно держава зменшує пряме фінансування навчальних закладів та збільшує пряму фінансову допомогу для студента. Існує дві форми такого спільного розподілу витрат: відшкодування

витрат та відкладений платіж. Перша - відшкодування витрат, що передбачає плату за навчання студентами; друга - відкладений платіж, що ґрунтується на державній підтримці шляхом надання позики чи стипендії, яку студенти повинні повернути після закінчення навчання [3];

- приватизація послуг у державних навчальних закладах. Така форма характерна лише для США. У цій моделі державні навчальні заклади (public higher institutions) підписують контракти з приватними закладами на надання останнім різних послуг, наприклад, купівля нерухомості, їжі, прання білизни, організація подорожей та розваг, купівля літератури у книгарнях, медичні послуги. Головними причинами для аутсорсингу (outsourcing) є накопичення доходу, підвищення якості послуг, надання у користування обладнання, що пройшло державну технологічну експертизу, вирішення проблем укомплектованості академічного штату працівників та питання безпеки [4, с.12];

- диверсифікація джерел доходів та стабілізація прибутку. Для вирішення проблем скорочення державного фінансування та необхідності дотримання технологічного розвитку, навчальні заклади у всьому світі заохочуються до пошуку нових альтернативних джерел фінансування, що можуть включати різні послуги (консалтинг, дослідження, підготовка науково-педагогічних кадрів), оренда приміщень та устаткування, продаж майна, операції з благодійними фондами на фондовій біржі, та виробництво товарів. Чим більше диверсифіковані прибуткові статті навчального закладу, тим стабільніше його фінансове становище [6];

- створення корпоративних університетів [7, с. 20]. Тенденція щодо створення корпоративних університетів може розглядатись як елемент підвищення ефективності управління і спостерігатися серед тих навчальних закладів, що засновують в своїх межах відокремлені структурні підрозділи, які мають фінансову та операційну автономію. Як приклади можна назвати: спільні підрозділи платної форми навчання, сумісно організовані кращими навчальними

зкладами Росії та брендовими корпораціями з метою задоволення власних кадрових потреб; фінансові центри в багатьох університетах Африки; навчальні заклади, створені державними університетами у США та Бразилії з метою заробітку грошей на потреби університету; а також відокремлені структурні підрозділи університетів, що відповідають за дистанційну освіту;

- приватизація, фінансована державою. Яскравим прикладом державного фінансування приватного сектору вищої освіти з метою надання фінансової допомоги студентам є ваучерні схеми, що запроваджуються в багатьох країнах, наприклад, у Бразилії, Казахстані, Нідерландах, Росії та деяких штатах США. Принцип грошей, що слідує за студентом зрівнює шанси державних і приватних вищих навчальних закладів у боротьбі за студентів. Державні кошти можуть також спрямовуватись на дослідницьку роботу, студентські позики та гранти у приватних вищих навчальних закладах.

Усі ці форми приватизації мають своїх прибічників та опонентів, а вирішення деяких проблем може породити нові. Слід зауважити, що тенденції щодо приватизації в сфері вищої освіти чинить тиск на навчальні заклади, змушуючи їх проводити освітню діяльність більш ефективно, набираючи ознак бізнес-структур з орієнтацією на ринкові відносини, наймати на роботу професійних менеджерів-управлінців та відповідати постійно змінним потребам споживачів [4, с. 3]. В той же час приватизація, в окремих її проявах, може поступово руйнувати академічне середовище. Так, наприклад, вимоги фінансової ефективності змусили навчальні заклади у всьому світі переглянути формат оплати праці науково-педагогічного складу та змінити політику працевлаштування викладачів з штатної форми на позаштатну з погодинною оплатою праці. Такі викладачі отримують меншу заробітну платню ніж штатні, до того ж позаштатний науково-педагогічний склад менш імовірно буде приймати участь у прийнятті стратегічних рішень та управлінні навчальним закладом.

В Україні спостерігаються різні форми приватизації у сфері вищої освіти, серед яких виокремлюємо: власне приватні вищі навчальні заклади; прибуткові напрямки економічної діяльності державних навчальних закладів, регламентовані державою; навчання за кошти фізичних та юридичних осіб у державних навчальних закладах; студентські позики; дохід від альтернативних джерел (наприклад, господарська та підприємницька діяльність навчальних закладів, надання майна в оренду, консалтингові послуги, видавнича справа, відкриття місць громадського харчування), пожертвування благодійних організацій, гранти від держави та іноземних організацій, фінансування приватними особами.

Підкреслимо, що приватна освіта в Україні інтенсивно почала розвиватися на початку XXI століття. Статистичні дані свідчать про таке, якщо у 1995/1996 навчальному році з 1037 вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації було тільки 111 приватних (10,7 %), то у 2006 році із 951 вищого навчального закладу приватних стало 202 (21,2 %), у тому числі 113 (56%) вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, а частка державних зменшилася (табл.1).

Таблиця 1.

**Кількість вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації України
за формами власності**

За формою власності	1995/1996	2000/2001	2005/2006	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012
ВНЗ								
державною та комунальною	926	816	749	702	685	674	666	661
приватною	111	163	202	202	196	187	188	185

Джерело: опрацювання автора за [1, с.12.].

З таблиці 1 видно, що збільшення кількості приватних вищих навчальних закладів у період 1995-2008 роки супроводжувалось поступовим зменшенням державних вищих навчальних закладів. Але не зважаючи на зменшення кількості вищих навчальних закладів державної (та комунальної) і приватної форм

власності з 2009/2010 н.р., частка приватного сектору збільшилась до 28% у 2011/2012 н.р. Однак, в Україні не зменшується масовий попит на вищу освіту, на сучасному етапі спостерігається тенденція зменшення мережі вищих навчальних закладів як державної, так і приватної форми власності.

Висновки. Диверсифікація джерел фінансування освітніх послуг підвищила рівень доступу студентів до отримання вищої освіти, а заснування з початку 90-х років ХХ століття приватних навчальних закладів дозволило державі розпочати процес перерозподілу витрат на освіту. Водночас розвиток ринкових відносин в освітній сфері України в багатьох випадках супроводжується різким зниженням якості освіти, і це стосується вищих навчальних закладів усіх форм власності. Окрім того, одним з найважчих завдань сьогодення для приватної вищої школи України, яка зорієнтована на ринкові відносини, є здійснення освітньої діяльності в умовах сильного контролю з боку держави, відмінностей законодавчого регулювання діяльності у порівнянні з державними вищими навчальними закладами. Приватні вищі навчальні заклади оподатковуються на тому самому високому рівні, що й комерційні підприємства, але у своїй діяльності, як і державні вищі навчальні заклади, вони повинні відповідати акредитаційним та нормативним вимогам Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Нерівноправне відношення держави до приватних і державних навчальних закладів в сферах формування кадрової політики та участі у міжнародних програмах, велика залежність приватних та державних навчальних закладів від плати за навчання як джерела прибутку, хабарництво та корупція, відсутність фінансової допомоги студентам приватних навчальних закладів, нерівні можливості у розподілі фінансової позики серед студентів. Це все потребує подальших наукових пошуків щодо вирішення поставлених проблем розвитку приватної вищої школи України в умовах диверсифікації джерел фінансування та їх участі у процесах інтеграції в Європейський освітній простір.

Література:

1. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року [Електронний ресурс] // Статистичний бюлетень. – К.: Державний комітет статистики України, 2012. – 46 с. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Степко М.Ф. Місія вищої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства / М.Ф. Степко // Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти / колектив авторів; за зег. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра екон. наук., проф. І.М. Грищенка. – К.: Педагогічна думка, 2012. – С. 5-25.
3. Genevois I. Can and should public partnerships play a role in education [Електронний ресурс] // Directions in Educational Planning: Symposium to Honour the Work of Francoise Caillods. – Режим доступу: <http://www.iiep.unesco.org>.
4. Holzacker D. O., Chornoivan O., Yazilitas D., Dayan-Ochir K. Privatization In Higher Education: Cross-Country Analysis Of Trends, Policies, Problems, And Solutions. - Washington: Institute for Higher Education Policy, March, 2009. - 21 p.
5. Karkkainen K. Emergence of Private Higher Education Funding within the OECD Area. – OCDE, 2006. - 26 p.
6. Varghese N. V., Private Higher Education in Africa. International Institute for Educational Planning [Електронний ресурс]. - UNESCO, 2004. - Режим доступу: www.unesco.org/iiep/PDF/pubs/PrivatHEAfr.pdf.
7. Varghese N.V., Buchert L. Financing education: Redesigning national strategies and the global aid architecture // A report from the IWGE. - UNESCO: International Institute for Educational Planning, 2011. - 208 p.